

УДК 330. 341

С. Ю. Хамініч, О. О. Фесенко

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ**

В статті розглянуто проблематику формування інноваційного потенціалу конкурентоспроможності України. Визначено передумови формування інноваційного потенціалу конкурентоспроможності країни. Розглянуто сучасний стан аерокосмічної галузі та світові тенденції ракетно-космічної сфери. Запропоновано шляхи формування інноваційного потенціалу України на засадах підвищення конкурентоспроможності держави.

Ключові слова: інноваційний потенціал, державна програма, стратегії, космічна галузь, комерціалізація інновацій.

В статье рассмотрено проблематику формирования инновационного потенциала конкурентоспособности Украины. Определены предпосылки формирования инновационного потенциала конкурентоспособности страны. Рассмотрены современное состояние аэрокосмической сферы и мировые тенденции ракетно-космической сферы. Предложены пути формирования инновационного потенциала Украины на основе повышения конкурентоспособности страны.

Ключевые слова: инновационный потенциал, государственная программа, стратегии, космическая сфера, коммерциализация инноваций.

The article considers the issues of forming the innovative capacity for Ukraine's competitive ability. Necessary prerequisites for the formation of the innovation potential of country's competitive capability are determined. The article examines the current state of the aerospace sector and global trends in rocket and space industry, offering ways of formation of country's innovative potential on the basis of boosting the competitive ability of Ukraine.

Keywords: innovation potential, government program, strategy, space industry, commercialization of innovations.

Українська держава переживає складні часи – реформування, зміна політичного вектору, військові дії в окремих районах двох східних областей і пов'язана з ними втрата 15% важкої промисловості. За таких умов забезпечення розвитку економіки України можливе лише на засадах впровадження ефективної інноваційної діяльності. Саме цим зумовлена актуальність теми дослідження проблематики формування інноваційного потенціалу країни та забезпечення її конкурентоспроможності.

Слід визначити, що через постійну конкуренцію, зміни політичної та економічної кон'юнктури в світі наявні наукові праці мають тенденцію до втрати актуальності, а тому потребують уточнення та аналізу.

Проблемами інноваційного розвитку держави, її конкурентоспроможності, займаються такі вітчизняні вчені як А. Амоша [2, с. 28-32], М. Матвієць [8], В. Геєць [14], С. Войтко та О. Гавриш [4, с. 34-46] і закордонні – К. Крістенсен [13], П. Коллінз [15, с. 594-603] та інші. Тема формування конкурентоспроможності формування інноваційного потенціалу конкурентоспроможності в цілому потребує постійної актуалізації, розробки та впровадження нових методів та підходів, заснованих на наукових засадах та нових наукових напрацюваннях у відповідності до економічного, соціального та технологічного поступу людства.

У вітчизняній науковій літературі теоретичні надбання щодо проблематики формування інноваційного потенціалу конкурентоспроможності країни досліджено не в повному ступені, зокрема це стосується формування методологічних засад

комплексного розвитку середовища, що сприяє підвищенню рівня життєздатності та виходу України на міжнародні ринки інноваційних технологій, зокрема, ракетно-космічної промисловості, нанотехнології, хімічні технології, біотехнології, а також високотехнологічний розвиток сільського господарства та переробної промисловості.

Метою і задачею дослідження є обґрунтування інноваційного потенціалу конкурентоспроможності країни з урахуванням сучасного економічного стану.

Для проведення дослідження інноваційної діяльності важливим є розуміння самого терміну «інновація», його етимології, а відповідно значення і коректності використання для опису процесу, який ним прийнято описувати. Існують кілька різних, але від того не менш вірних визначень терміну.

Термін «інновація» походить від латинського «novatio», що означає «оновлення» (або «зміна»), і приставки «in», яка перекладається з латинської як «в напрямок», якщо перекладати дослівно «Innovatio» – «в напрямку змін». Саме поняття innovation вперше з'явилося в наукових дослідженнях XIX ст. Нове життя поняття «інновація» отримало на початку XX ст. в наукових роботах австрійського економіста Й. Шумпетера в результаті аналізу «інноваційних комбінацій», змін у розвитку економічних систем [3].

У Законі України «Про інноваційну діяльність» інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [7].

Інновація – це не будь-яке нововведення, а тільки таке, яке суттєво підвищує ефективність діючої системи [1, с. 162].

Економіка розвинутих країн в значній мірі має інноваційний характер і відповідно базується на використанні сучасних інформаційних технологій, нових знань та направлена на подальші дослідження невідомого людині, що дає можливість до відкриття «нових горизонтів».

З точки зору цілей і завдань економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності особливе значення мають саме проривні інновації, які, згідно з теорією К. Крістенсена, здатні повністю змінити стан ринку. При цьому «старі» продукти стають неконкурентоспроможними, оскільки споживчі та цінові параметри, на основі яких раніше здійснювалася конкуренція, втрачають сенс в умовах, коли на ринку з'являються новітні технології. На думку К. Крістенсена, стан ринку починає змінюватися з моменту, коли проривні інновації знаходять «свого» споживача. Завоювавши споживчу нішу, вони швидко розвиваються, а також одночасно зростає обсяг виробництва, і тоді настає момент, коли технологія перетворюється саме на проривну, тобто витісняє з ринку технології-попередниці, створюючи нові ланцюжки вартості й тим самим «підриваючи» існуючі в національній економіці ринки (табл. 1) [13, с. 19].

Для українських підприємств активізація інноваційної діяльності, яка за сприятливих умов на окремих підприємствах може бути саме «проривною», стає не тільки ключовим фактором успіху діяльності в умовах конкуренції, але і чи не основною умовою виживання в умовах ринку.

В загальному розумінні інновації і виступають домінантою розвитку будь-якого підприємства та економіки в цілому.

Інноваційний потенціал – це спроможність економічної системи в політичних та соціально-економічних умовах, що існують на певний проміжок часу,

використовуючи наявну інфраструктуру та ресурси (залучені і власні), створювати новачі та впроваджувати їх на ринок, для отримання економічного, науково-технічного, соціального ефектів. Опираючись на розуміння категорії інноваційний потенціал, можна визначити під категорію – інноваційного потенціалу регіону. Інноваційний потенціал регіону – це здатність регіону, Що є окремою економічною одиницею, в політичних та соціально-економічних умовах, що існують на певний проміжок часу, створювати новачі, використовуючи власний науково-технічний потенціал. Важливо також отримувати новачі або проміжні результати ззовні та спираючись на вже сформовані інноваційну культуру та інноваційну інфраструктуру регіону, доводити їх до кінцевого споживача [6 с. 429].

Таблиця 1

Типологія інновацій за К. Крістенсенем

Інновації			
Інкрементні (безперервні)		Декрементні (дискретні, трансформаційні)	
Сталі – не впливають на існуючі ринки	Еволюційні – покращують продукти відповідно до очікувань споживачів, сприяють розвитку ринків	Револьюційні – є несподіваними, спричиняють зміни, проте не загрожують існуванню ринків	Підривні – порушують рівновагу, витісняють інші продукти, руйнують ринки, створюють нові продукти та ринки

За функціональним призначенням інноваційного потенціалу регіону розрізняють дві групи функцій: загальні (генеруюча, що забезпечує умови для виникнення ідеї новачі, виробнича, завдяки якій конкретна ідея перетворюється в конкретний продукт – новачію, а також збутова, за рахунок якої новачія доводиться до кінцевого споживача) і спеціальні (створення основи для кооперації даного економічного регіону з іншими районами країни чи з-за кордоном, створення умов для покращення добробуту населення і вихід регіону на якісно новий техніко-технологічний рівень розвитку).

Інноваційне джерело зростання економіки є найбільш привабливим. Різниця між результатами науково-технічних та інших інновацій і витратами на них буває надто значною. Цим шляхом ідуть розвинені країни, і в нашому суспільстві є всі передумови орієнтуватися на нього. Тим більше, що значними енергоресурсами ми не володіємо. Отже, формування активної інноваційної політики держави повинно стати першочерговим завданням [2, с. 28].

Інноваційна система держави є новим виміром економічних і соціальних відносин, який базується на пріоритетному розвитку знань і технологій, а також їх використання – обов'язкова ефективна реалізація в практичній діяльності.

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні – це напрями законодавчо визначені та спрямовані на забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах та збільшення експортного потенціалу держави [10, с. 16].

Удосконалення ефективної системи управління країною її суб'єктів господарювання обумовлює необхідність пошуку раціональних методів і підходів до розробки нової ефективної стратегії. Серед сучасних механізмів підвищення конкурентоспроможності все більше реальними та дієвими стають стратегії управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання [8, с. 26].

Однак, в сучасних економічних Українських реаліях, коли багато виробництв знижують свою економічну активність, першочерговою задачею більшості

приватних підприємств, не залежно від розміру та форми власності, є забезпечення мінімального рівня прибутку, що дозволить продовжити свою діяльність вище за точку беззбитковості. В таких умовах держава має можливість ефективно використовувати фінансові ресурси суб'єктів господарювання.

В Україні існує практика визначення пріоритетних економічних галузей, що на думку урядовців потребують першочергового розвитку.

Серед пріоритетних напрямків інноваційної діяльності в Україні визначені нанотехнології, інформаційні технології, телекомунікації, ракетно-космічної промисловості, хімічні технології, біотехнології, високотехнологічний розвиток сільського господарства та переробної промисловості. З метою реалізації інноваційної діяльності на державному була запроваджена низка програм. Найважливішими з них є: «Програма виробництва технологічних комплексів машин та обладнання для агропромислового комплексу», «Державна програма розвитку авіаційної промисловості», «Програма розвитку найбільш конкурентоспроможних напрямів мікроелектроніки в Україні», «Програма розвитку автомобілебудування» [10, с. 16].

Однак вказані програми виконуються лише частково, за умов недостатнього державного фінансування і не залучення інвесторів.

Головна стратегічна мета високотехнологічного напрямку в довгостроковій перспективі полягає в реалізації конкурентних переваг, пов'язаних з формуванням нової структури вітчизняного експорту, у перетворенні його з сировинного в експорт продукції з високим ступенем доданої вартості [10, с. 16]. А це в сучасних умовах, коли частка експортованої Україною продукції з мінімальною доданою вартістю чи взагалі без неї (сировина) в загальному обсязі експорту значно переважає над часткою продукції з високим ступенем доданої вартості.

Україна належить до восьми країн світу, що мають необхідний науково-технічний потенціал для створення найсучаснішої авіакосмічної техніки, входить до десятки найбільших суднобудівних держав світу, має велику частку зайнятих у високотехнологічних і середньо технологічних галузях промисловості, що є співставними з країнами ЄС [9].

Відповідний рівень розвитку технологій є свідченням високого базового розвитку галузі, що дістався країні з перших днів незалежності, має історію розвитку в інноваційному ключі та доробок напрацювань, що служать надійним фундаментом для подальшого руху в ключі інновацій.

Наявність технологій, що користуються попитом за кордоном чи налагоджена робота по їх розробці – створенню унікального продукту – є основою для комерціалізації інноваційних технологій.

В реаліях, коли технології розробляються але не реалізуються з однієї і тієї ж причини, а саме відсутності необхідних на це коштів, у формуванні потенціалу конкурентоспроможності для держави стає надзвичайно важливою комерціалізація інноваційної діяльності.

Відповідно, важливим стає більш глибоке вивчення сутності, особливостей, результатів і наслідків комерціалізації інноваційних технологій космічної галузі України на основі поєднання науково-дослідної, інвестиційної та виробничої діяльності є вирішальним для визначення чинників та умов успішної реалізації програми розвитку галузі, пошуку перспективних напрямів розвитку космічної індустрії та економіки країни в цілому [4, с. 35].

Космічна галузь України володіє потужним потенціалом, реалізація якого є провідною метою інноваційно-інвестиційної стратегії країни.

Активізація комерційної складової стратегії зміщує акцент конкуренції від суто технологічного до рівня інноваційних пріоритетів, тобто висуває нові вимоги до космічних технологій, перспективних з точки зору комерціалізації.

Україна представлена у двох базових сегментах – ракет-носіїв і супутників. Це має прямий вплив на вибір пріоритетів і напрямків розвитку, на структурні особливості реалізації комічних послуг на світовому ринку.

Україна і входить в топ-5 за кількістю космічних запусків, здійснивши за останні 23 роки більше 125 пусків і вивівши на орбіту більше 238 супутників [12].

Завдяки технічному прогресу, що призвів до мініатюризації електроніки з'явилась можливість створення повнофункціональні системи корисна вага яких становить 0,1 – 10 кг (фемто-, піко-, нано- та мікросупутники), що в свою чергу здійснює значний вплив на структуру космічної галузі. Як наслідок, в найближчому майбутньому більше 70% ринку супутників цивільного призначення будуть належати до даного типорозміру пристроїв.

Цей факт є дуже важливим і його слід взяти до уваги, адже у складі промислового комплексу СРСР підприємства ракетно-космічної галузі, що знаходилися на території України отримували замовлення переважно на розробки військової направленості. Зараз же на ринку більшим попитом користуються цивільні технології, які до того ж з кожним роком мають тенденції до мініатюаризації.

Враховуючи дані світові тенденції, для збереження існуючого рівня конкурентоспроможності ракетно-космічної галузі України на світовому ринку слід переглянути перш за все підхід до фінансування і зняття акценту з засобів виведення космічних апаратів, частка якого в річному бюджеті Національної космічної програми становить 50% бюджету (табл. 2) [4, с. 39].

Таблиця 2

Фінансування деяких заходів космічної програми України 2013-2017 рр.

Обсяг фінансування	Усього	Роки				
		2013	2014	2015	2016	2017
Програма в цілому	2580,0	487,7	437,7	593,2	521,9	539,5
у тому числі:						
Комерціалізація (сприяння комерційній експлуатації вітчизняних засобів виведення космічних апаратів)						
млн грн	915,2	9,7	181,5	216,0	246,0	262,0
%	35,5	2,0	41,5	36,4	47,1	48,6
Розвиток мікросупутникової платформи (система «Мікросат-М»)						
млн грн	101,6	54,9	25,6	6,1	8,0	7,0
%	3,9	11,3	5,8	1,0	1,5	1,3
Забезпечення трансферу космічних технологій у реальний сектор економіки («GEO-Ukraine»)						
млн грн	34,7	1,5	5,0	6,0	11,6	10,6
%	0,3	1,1	1,0	2,2	2,0	0,3

В умовах нестачі бюджетних коштів така політика може стати причиною недофінансування інших напрямків досліджень та технологій.

Активізація виходу підприємств ракетно-космічної галузі України на високо-технологічний, високодохідний глобальний супутниковий ринок вимагає чіткої ідентифікації конкурентних переваг і відстеження ринкових тенденцій [4, с. 43].

Якщо врахувати загальні цілі розвитку української космічної галузі, то, за результатами аналізу, найбільш доцільним є зосередження зусиль і ресурсів на

поступовому освоєнні всіх сегментів глобального ринку супутників, як на такому що найбільш доходний та має найшвидші темпи розвитку, зокрема напрям розвитку платформ мікросупутників.

Слід також наголосити, що комерціалізація інновацій – не мета, а інструмент розвитку, отже, і складова державної інноваційної політики в космічній галузі. Тож наша країна як провідний економічний власник, інвестор і регулятор галузі має використати весь спектр засобів сприяння реалізації інноваційного потенціалу вітчизняного ракетно-космічного комплексу на світовому ринку. Необхідно використовувати не лише традиційний інструментарій державної політики (податкові пільги, бюджетні інвестиції, державні гарантії, експортні кредити тощо), а й сучасні, гібридні інструменти, орієнтовані на залучення приватного сектору економіки [10, с. 43].

Опосередковано стоїть для нашої держави тема «космічного туризму», я вища нового не тільки для України, а й загалом. Наразі активні випробовування в даному напрямку проводять провідні американські компанії NASA, «Virgin Group» Річарда Бренсона, «SpaceX» Елона Маска та «Blue Origin» Джеффа Безоса.

І якщо перші три працюють над подорожами з використанням космічних шатлів, то остання успішно тестує ракету багаторазового використання. Цей приклад показує наскільки затягування часу з комерціалізацією інноваційної діяльності залишає українську космічну галузь на окраїні світової ракетно-космічної індустрії.

Одночасно з цим даний приклад демонструє ефективність, особливо в плані стимулювання розробки та реалізації новітніх технологій. Ця ефективність симулюється в першу чергу можливістю вільно використовувати надбання інноваційної діяльності в майбутньому в комерційних цілях, а по-друге ефективними використанням приватного капіталу висококваліфікованим менеджментом приватних компаній (крім державного агентства NASA, звісно).

На прикладі американських компаній чудово простежується що, особливе значення для досягнення цілей інноваційного розвитку має співробітництво держави та приватного сектора в установленні пріоритетів інноваційної діяльності з урахуванням необхідності зниження ризиків і невизначеності, гармонізації цілей та інтересів, забезпечення паритетності зусиль держави і бізнесу [11, с. 13].

Вже існуюча конкуренція в новому сегменті – «космічному туризмі» у свою чергу є катализатором, що пришвидшує та природнім шляхом стимулює розробки та активне прагнення до інновацій.

Що стосується України, то ми маємо не менший інтелектуальний потенціал, але не маємо ні відповідного економічного середовища, ні конкурентного середовища.

Особливістю приватного сектору економіки України є орієнтація на екстенсивний розвиток і мінімізацію ризиків.

Ми вважаємо, що «українську модель» державно-приватного партнерства в космічній галузі слід будувати на принципах децентралізації та міжнародної кооперації, що в умовах нерозвинутого ринку проектного фінансування дозволить Україні залучити міжнародний венчурний капітал, орієнтований на комерціалізацію передових інновацій. Саме децентралізація є необхідною умовою наявності приватних інвесторів у вітчизняних інноваційних проектах, тобто в космічній галузі створюються передумови для успішної реалізації відносно невеликих проектів за участі окремих підприємств та установ без їх приватизації. Реалізація державно-приватних проектів можлива в різних формах, які за умови належного контролю з боку держави, який не слід плутати з недоцільним втручанням

в діяльність: як спільні підприємства (спеціальні проектні компанії), угоди на експлуатацію та обслуговування (сервісні контракти), концесія, лізингові угоди, тощо. Крім того, обґрунтований підхід до вирішення проблем комерціалізації інноваційних технологій космічної галузі має також враховувати необхідність формування інституційного середовища, сприятливого для розвитку мереж кластерного типу, зокрема:

- розробку та впровадження стратегії розвитку галузі;
- визначення перспективних існуючих і потенціальних інноваційних кластерів;
- державну підтримку проектів з комерціалізації інноваційних технологій;
- створення національної системи трансферу космічних технологій [4, с. 44].

Кожна за зазначених форм потенційної співпраці за для залучення капіталу має як достоїнства, так і певні недоліки, однак, доцільність використання тієї чи іншої форми має залежати від певної конкретної ситуації, підприємства чи цілі, що слід досягти, однак є чи не єдиним шляхом досягнення кінцевої мети для українських підприємств ракетно-космічної галузі на сучасному етапі її розвитку.

Висновки. Таким чином, при формуванні інноваційного потенціалу конкурентоспроможності України ключовим фактором є запровадження ефективного управління наявними обмеженими фінансовими ресурсами та залучення приватного капіталу у найперспективніші і, відповідно, найпривабливіші для нього галузі, у яких значний потенціал розвитку в ключі інновацій. Розробка стратегії розвитку галузі, державно-приватне партнерство, державна підтримка проектів з комерціалізації інноваційних технологій можуть стати потужним поштовхом для формування інноваційного потенціалу конкурентоспроможності, а ракетно-космічна галузь, без сумніву, може стати їх двигуном.

У сучасних умовах в Україні доцільно було б класифікувати підприємства за рівнем інноваційної активності на підприємства з високим, середнім та низьким рівнем та прийняти відповідні управлінські рішення щодо звільнення від податкового навантаження в різній мірі таких підприємств. Такі дії дадуть змогу активізувати роботу вітчизняних підприємств та сприятимуть розширенню їх інноваційної діяльності та підвищенню наукоємності виробництва усіх стратегічних галузей економіки. Як найбільш перспективна, але одна з галузей промисловості, якій останнім часом приділялося занадто мало уваги, ракетно-космічна галузь України вимагає негайної переорієнтації на сучасні тенденції. Для успішного виходу та закріплення національної космічної промисловості на світовому космічному ринку визначальну роль відіграватиме державна підтримка не лише за рахунок коштів космічної програми але й завдяки сприянню в отриманні міжнародних кредитів і замовлень, наданню організаційної та технічної допомоги. Це створить сприятливі умови для переходу від міжнародного науково-технічного співробітництва в інноваційній сфері до широкого технологічного, виробничого та інвестиційного партнерства з розвинутими країнами.

Основою стратегічного курсу повинна стати реалізація економічної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі зростання економіки, утвердження України як конкурентоспроможної високотехнологічної держави. Наявний інтелектуальний та науково-технічний потенціал дає підстави на це розраховувати.

Бібліографічні посилання

1. Азгальдов Г. Г. Интеллектуальная собственность, инновации и квалиметрия / Г. Г. Азгальдов, А. В. Костин // Экономические стратегии. – 2008. – № 2 (60). – С.162–164.

2. Амоша О. І. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / О. І. Амоша // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 28–32.
3. Базилевич В. Д. Неортодоксальна теорія Й. А. Шумпетера / В. Д. Базилевич // Історія економічних учень : у 2 ч. – 3-е вид. – К. : Знання, 2006. – Т. 2. – С. 320–575.
4. Гавриш О. А. Особливості інноваційного розвитку космічної галузі України на початку XXI ст. / О. А. Гавриш, С. В. Войтко, Ю. В. Бухун // Економіка України. – 2014. – № 8. – С. 34–46.
5. Украина космическая: старты в будущее [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Gazeta.zn.ua. – 2007. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/SCIENCE/ukraina_kosmicheskaya_starty_v_budushee.html
6. Городиський Т. І. Інноваційний потенціал регіону: суть, функції та структура / Т. І. Городиський // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – Вип. 22 : в 3-х т. – Т. 3. – С. 889–901.
7. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
8. Матвієць М. В. Стратегічне управління фінансовими потоками корпорацій : моногр. / М. В. Матвієць. – Дніпропетровськ : Вид-во Акцент ПП, 2015. – 220 с.
9. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації» від 27 червня 2007 р. №1244-V [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
10. Савчук В. С. Пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні / В. С. Савчук, П. П. Гаврилко, А. В. Колодійчук // Економіка України. – 2011. – С. 15–18.
11. Хамініч С. Ю. Інноваційний поступ України в економічному просторі : моногр. / за заг. наук. ред. д-ра. екон.наук, проф. С. Ю. Хамініч. – Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький Ю. В., 2011. – 356 с.
12. Украина входит в в топ-5 стран по количеству запусков [Електронний ресурс] // Офіційний сайт видання Delo.Ua. – Режим доступу : http://delo.ua/tech/ukraina-vhodit-v-top-5-stran-po-kolichestvu-kosmicheskikh-zapuskov-174251/?supdated_new=1446597594
13. Christensen C. The innovator's dilemma: when new technologies cause great firms to fail. / С. Christensen. – Boston : Harvard Business School Press, 1997. – 225 p.
14. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.
15. Collins P. The space tourism industry in 2030 [Електронний ресурс] / Proceedings of Space 2000. – ASCE. – P. 594–603. – Режим доступу : http://www.spacefuture.com/archive/the_space_tourism_industry_in_2030.shtml

Надійшла до редколегії 18.11.15